

Вектори колоніального впливу на суспільну свідомість Індії

Ірина В. Петленко ¹ *

¹ Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна). Співробітник, канд. філос. наук.

* Автор-кореспондент, e-mail: iryna.petlenko@knu.ua

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

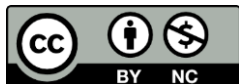
Дослідницька

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.6.05](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.6.05)

Авторське право

© 2025 автора

Цей твір
ліцензовано на
умовах Ліцензії
Creative Commons
«Із Зазначенням
Авторства –
Некомерційна 4.0
Міжнародна»
(CC BY-NC 4.0).

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення глибоких трансформацій, які відбулися в індійському суспільстві під впливом британського колоніального панування. У сучасному світі, що переживає процеси деколонізації знання та культури, важливо проаналізувати, як колоніалізм не лише змінював політичні та економічні структури, але й формував нові моделі суспільної свідомості, які впливають на ідентичність, колективну пам'ять і національні уявлення навіть у постколоніальний період. Індія становить унікальний приклад тривалої колоніальної залежності та водночас активного інтелектуального спротиву, що зумовлює багатогранність та суперечливість змін у суспільному світогляді. Метою статті є виявлення ключових напрямків впливу колоніалізму на суспільну свідомість Індії та аналіз ідеологічних, культурних і психологічних механізмів, через які цей вплив здійснювався. Основна увага зосереджена на вивченні гібридизації ідентичності, переосмисленні традицій, ролі освіти й мови як інструментів ідеологічного впливу, а також на формуванні колоніальної картини історії. Методологічну основу дослідження становить поєднання постколоніального аналізу, дискурсивної критики, а також елементів історико-філософського та соціокультурного підходів. Застосування концептів праць індійських і західних істориків, політологів, філософів дозволяє окреслити як зовнішні (колоніальна політика, інституції), так і внутрішні (реакції, спротив, адаптації) чинники трансформації свідомості. У статті розглянуто такі аспекти, як: знецінення традиційних знань і легітимація західної раціональності; освітня й мовна політика як засіб ментального підкорення; реконструкція історичної пам'яті відповідно до імперських наративів; конструювання соціальної ієрархії через адміністративне закріплення кастових і релігійних відмінностей; а також психологічні наслідки колоніального досвіду, зокрема формування комплексу меншовартості й внутрішньої роздвоєності. У висновках наголошено, що колоніалізм створив не лише політичну залежність, а й глибоко вкорінену когнітивну та ідеологічну модель, що значною мірою продовжує визначати структури мислення в Індії навіть після здобуття незалежності. Водночас, у процесі деколонізації сформувались потужні інтелектуальні традиції спротиву, які становлять важливу частину глобального постколоніального дискурсу.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

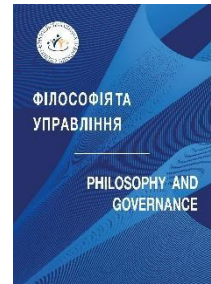
колоніалізм, суспільна свідомість, колоніальна спадщина, постколоніалізм, культурна трансформація.

e-ISSN 3041-248X

Philosophy and Governance

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Vectors of Colonial Influence on India's Social Consciousness

Iryna Petlenko ¹ *

¹ Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). Employee, PhD in Philosophy.

* **Corresponding Author**, e-mail: iryna.petlenko@knu.ua

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:
[10.70651/3041-248X/2025.6.05](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.6.05)

Copyright © 2025
by author

*This is an open
access journal and
all published
articles are licensed
under a Creative
Commons
Attribution—
NonCommercial 4.0
International
(CC BY-NC 4.0)*

The relevance of this study lies in the necessity to comprehend the profound transformations that took place in Indian society under British colonial rule. In a contemporary world undergoing processes of decolonization of knowledge and culture, it is crucial to analyze how colonialism not only altered political and economic structures but also shaped new models of social consciousness that continue to influence identity, collective memory, and national self-perception in the postcolonial period. India offers a unique case of prolonged colonial subjugation combined with an active intellectual resistance, resulting in complex and often contradictory shifts in public thought. The aim of this article is to identify the key directions of colonial influence on Indian social consciousness and to analyze the ideological, cultural, and psychological mechanisms through which this influence was enacted. Particular attention is given to the hybridization of identity, the reinterpretation of tradition, the role of education and language as instruments of ideological control, and the construction of a colonial historical narrative. The methodology is based on postcolonial analysis, discourse criticism, and elements of historical-philosophical and sociocultural approaches. The study draws on the concepts of Gayatri Spivak, Homi Bhabha, Partha Chatterjee, as well as on works by both Indian and Western historians, to reveal both external (colonial policy, institutions) and internal (reactions, resistance, adaptation) factors of cognitive and ideological transformation. The article explores such aspects as: the devaluation of traditional knowledge and the legitimization of Western rationality; educational and language policy as tools of mental domination; the reconstruction of historical memory to fit imperial narratives; the administrative reinforcement of caste and religious divisions; and the psychological consequences of the colonial experience, including the formation of inferiority complexes and inner fragmentation. In conclusion, the article emphasizes that colonialism created not only political dependence but also deeply rooted cognitive and ideological models that continue to shape Indian patterns of thought even after independence. At the same time, the decolonization process gave rise to powerful intellectual traditions of resistance, which now form an important part of global postcolonial discourse.

KEYWORDS

colonialism, social consciousness, colonial legacy, postcolonialism, cultural transformation.

1. Вступ

Проблема колоніального впливу на суспільну свідомість є однією з ключових у гуманітарному дискурсі ХХ–ХХІ століття, особливо в контексті постколоніальних трансформацій. Індія як одна з найбільш тривалих та глибоко колонізованих територій Британської імперії становить унікальний приклад того, як колоніальне панування не лише змінювало політичну та економічну структуру, але й докорінно впливало на колективну ідентичність, культурну пам'ять та уявлення про власне минуле й майбутнє.

Актуальність дослідження зумовлена не лише історичним значенням теми, а й її сучасною резонансністю. В умовах глобалізації, деколоніального повороту в науці та зростання уваги до «неєвропейського» погляду на історію знову постає необхідність критичного осмислення спадку колоніалізму — зокрема, його впливу на структури мислення, самоусвідомлення і культурну поведінку постколоніальних суспільств. Для Індії це питання залишається особливо гострим у контексті дискусій про національну ідентичність, освітню політику, мовну ситуацію та соціальну мобільність.

Проблемність теми полягає в багатовимірності поняття «суспільна свідомість» та складності виявлення і вимірювання ідеологічних, ментальних і символічних трансформацій, що відбувалися під впливом колоніального гніту. З одного боку, колоніалізм нав'язував певні когнітивні та культурні матриці; з іншого — викликав до життя реакцію спротиву, внутрішнього відродження і перегляду традиційних цінностей.

Дискурсивність теми виявляється у численних підходах до її аналізу. Від класичних, постколоніальних і культурологічних, політологічних до альтернативних студій, які пропонують враховувати голоси пригноблених груп. У науковому полі точиться полеміка щодо ступеня зруйнованості або трансформації традиційних структур свідомості, ролі колоніальної освіти, мовної політики, символічного насильства, а також стратегій відновлення суб'єктності у постколоніальний період.

2. Огляд літературних джерел

У процесі написання статті було використано низку ґрунтовних наукових джерел, що репрезентують ключові підходи до аналізу колоніального впливу на суспільну свідомість Індії. Центральне місце займає праця Ніколаса Діркса (*Castes of Mind*), яка демонструє, як колоніальне управління формувало сучасне уявлення про кастову систему [1]. Історичний контекст подано в роботах Джеймса Мілла [6] та Томаса Маколея [5], які ілюструють ідеологічні засади британської політики в Індії. Теоретичну базу аналізу колонізації свідомості доповнюють праці Франца Фанона [3] й Едварда Саїда [7], які розкривають феномени внутрішньої колонізації та культурного домінування. Також було використано сучасні дослідження (зокрема, Дутти [2], Гопала [4] та Вішванатан [10]), що висвітлюють вплив колоніальної освіти, мовної політики та історіографії на трансформацію національної ідентичності.

3. Постановка завдання

Дана стаття спрямована на аналіз ключових векторів впливу британського колоніалізму на формування, зміну та гібридизацію суспільної свідомості в Індії, а також на виявлення ідейної спадщини, яка продовжує визначати культурно-політичні процеси в сучасному індійському суспільстві.

4. Методи та матеріали

Використано історичний, соціологічний та політологічний інструментарій в руслі постколоніальних досліджень. Використання цих методів забезпечує всебічне дослідження питання та дозволяє глибоко проаналізувати індійський досвід деколонізації.

5. Результати та обговорення

Вплив колоніалізму на суспільну свідомість Індії є складним і багатоаспектним явищем, що охоплює культурні, політичні, економічні та психологічні аспекти. Цей вплив не обмежувався зовнішнім примусом або прямим управлінням, а проникав у глибини колективного уявлення про себе, своє минуле та майбутнє. Британське панування не лише трансформувало соціальні інститути, а й поступово формувало нові способи мислення, сприйняття влади, знання, традицій і прогресу.

Щоб повніше зрозуміти природу цих змін, розглянемо ключові напрямки, за якими колоніалізм вплинув на формування і трансформацію суспільної свідомості в Індії:

- культурно-ціннісна трансформація та знецінення традиційних знань;
- мовна і освітня політика як інструмент формування колоніального світогляду;
- реконструкція історичної пам'яті та уявлення про минуле;
- конструювання соціальної ієрархії через адміністративне закріплення кастових і релігійних відмінностей;
- психологічний вплив: комплекс меншовартості та гібридна ідентичність.

У подальшому аналізі кожен із цих напрямів буде розглянуто як складова ширшого процесу формування постколоніальної суб'єктності в індійському суспільстві.

Культурна трансформація і відчуження від «свого» відбувалася через низку заходів спрямованих на розповсюдження нових наративів. Чи не найважливішим кроком для цього була англізація системи освіти, а потім і інших сфер політичного та соціального життя індійців. Тому культурна трансформація тісно пов'язана із мовною та освітньою політикою.

Запровадження англійської мови як основної мови викладання у вищій освіті — насамперед після «Меморандуму про освіту» Томаса Бабінгтона Маколея 1835 року — стало одним із ключових інструментів британської колоніальної політики в Індії. Відкидаючи традиційні індійські системи знань і мови як «варварські», Маколей пропонував виховати «клас осіб, індійців за кров'ю та кольором шкіри, але англійців за смаком, поглядами, мораллю та інтелектом» [5]. Так було закладено основу для формування нової колоніальної еліти — освіченої, але відірваної від традиційної культури, релігійних практик та філософських шкіл, таких як веданта, ньяя чи буддійська логіка.

Нова еліта, орієнтована на західні цінності та знання, з одного боку, стала рушієм модернізації, а з іншого — знаряддям колоніального управління та посередником між британською адміністрацією та індійським суспільством. Відчуження від власної традиції стало наслідком культурної політики, що цілеспрямовано формувала почуття меншовартості щодо місцевої мови, освіти й світогляду.

Гаятрі Вішванатан стверджує, що викладання англійської літератури стало знаряддям колоніального контролю в Британській Індії. Англійська літературна освіта не була «природним» наслідком культурної переваги Заходу, а цілеспрямованим проєктом імперської влади. Тобто англійська література використовувалася для моральної дисципліни, формування лояльних суб'єктів імперії, а не просто для «освічування» місцевого населення. Через літературний канон британська адміністрація впроваджувала свої уявлення про культуру, ієрархію, релігію й «цивілізованість» [10].

Англізація освіти в колоніальній Індії була ключовим елементом британської імперської політики. Впровадження англійської мови як основної мови викладання не лише змінювало освітній ландшафт, але й сприяло формуванню нової еліти, відірваної від місцевих традицій, філософії та мовної спадщини. Це створювало культурну ієрархію, у якій рідні мови маргіналізувалися, а колоніальна мова символізувала вищість і соціальний успіх.

Для навчання англійською були розроблені підручники англійською. Професорка Делійського університету Сутапа Дутта аналізує роль шкільних підручників (зокрема з історії та географії) у формуванні національної свідомості в колоніальній Індії. Особливу увагу приділено тому, як британська адміністрація використовувала освітні матеріали для впровадження англійської мови та західноцентричних наративів, одночасно маргіналізуючи місцеві мови, історії та культури. Вона стверджує, що англійська мова стала не просто інструментом комунікації, а маркером цивілізованості та політичної лояльності, а також засобом контролю над мисленням нових поколінь. Підручники створювали образ Британської імперії як просвітницької сили, тоді як місцева культура зображувалась як застаріла або ірраціональна [2].

Не можна не згадати про важливість мовного питання і в Україні сьогодні. Імперський наратив «сільської мови» чи навіть зведення української мови до статусу діалекту має політичні і культурні наслідки до сьогодні. Така політика не лише знецінювала українську ідентичність, а й сприяла внутрішній колонізації — витісненню мови з міського, освітнього та адміністративного простору.

І в Індії, і в Україні мовне питання виявляється не лише лінгвістичним, а й світоглядним — воно є полем боротьби за культурну суб'єктність, історичну справедливість і національну гідність.

Наслідком стало системне знецінення місцевих систем знань. Зокрема санскриту та регіональних мов, ведичної філософії, традиційної логіки (ньяя) та релігійно-етичних шкіл (астики та настики). Унаслідок цього сформувався глибокий розрив між «західним» і «індійським» у колективній свідомості, що позначився як на самосприйнятті індійської інтелігенції, так і на політичній суб'єктності загалом. Вивчення класичної спадщини було витіснене на периферію, а колоніальні уявлення про «раціональність» і «прогрес» поставали виключно в європейському означенні.

Цей розрив між власною традицією та накинutoю моделлю знання зумовив роздвоєність ідентичності, де індійська інтелігенція змушена була маневрувати між прагненням до національного самоствердження та інтелектуальною залежністю від західної системи цінностей. Унаслідок цього культурно-ціннісний простір Індії втратив цілісність, а поняття «прогресу», «розвитку» й «освіченості» почали оцінюватися винятково через колоніальні стандарти. Цей процес сприяв виникненню феномена внутрішньої колонізації, коли колонізована свідомість продовжувала відтворювати імперські ієрархії навіть у відносно автономному культурному просторі. У постколоніальний період ці наслідки виявились у проблемах деколонізації різних сфер соціального та культурного життя, а також у спробах відновити філософську та етичну цінність класичної індійської спадщини як основи для самобутнього розвитку.

В своїй статті «Наслідки британського колоніального панування для індійського культурного етосу» Н. Радж Гопал описує як британське колоніальне панування змінило культурну самосвідомість Індії, призвело до знецінення її давньої спадщини, впровадило відчуття меншовартості серед індійців і створило колоніальну систему, що свідомо витісняла місцеві знання та практики. Колоніальна домінація підірвала в індусів внутрішню впевненість у культурній спадщині. Тому відродження національної гідності має початися з ревізії культурно-ціннісних орієнтирів: «Західні письменники постійно нехтують ключовими аспектами індійського етосу та звичаїв, а також їхньою різноманітністю. У їхніх стандартизованих інтерпретаціях Індії втрачається глибоко вкорінене поєднання індійських традицій у різних регіонах країни. Пам'ятники та художні колекції не є єдиними прикладами спадщини. Традиції, виконавські мистецтва, релігійні та культурні урочистості, а також традиційні види мистецтва є ілюстраціями живих виразів, успадкованих від попередників і переданих нащадкам. Оскільки це є важливим елементом у збереженні культурного розмаїття в умовах зростаючої глобалізації, ця невимовна культурна спадщина є тонкою і вимагає захисту та розуміння. Вона є динамічною та інклюзивною, оскільки сприяє міцності суспільства, виховує почуття приналежності та допомагає зберегти групову ідентичність. Його культурний плюралізм вбудований у мережу взаємозв'язків. Окрема релігія чи культура не можуть вижити самотійно» [4, с. 109].

Тобто, така культурна ревізія потребує не лише звернення до традиції в різних її проявах, але й реконструкцію історичної пам'яті. Ми переходимо на наступного вектору колоніального впливу — перегляд історії.

Британська адміністрація не лише переписувала історію Індії згідно з євроцентричними критеріями, а й цілеспрямовано витворювала наратив про «відсталість», «хаотичність» та «деспотичну природу» доісламських і доєвропейських індійських політичних форм. Це сприяло формуванню в масовій свідомості образу минулого як «темного», що потребував «цивілізаційного оновлення» під впливом Заходу. Водночас індійська історія почала розглядатись не як автономна траєкторія розвитку, а як передісторія колоніального модерну, в якій Британська імперія постає не агресором, а нібито «освітлювачем». Цей процес супроводжувався створенням нової схеми періодизації, у якій індіїстське, мусульманське й британське панування подавалися як окремі й послідовні етапи, що не мали внутрішньої наступності чи спадковості. Таким чином історичне минуле Індії втрачало цілісність, а внутрішні

процеси її розвитку — контекст і значущість. Британський інтелектуал Джеймс Мілль запровадив нову інтерпретацію історії, яка мала легітимізувати британське правління як завершальний і найвищий етап розвитку [6]. У результаті ця епістемологічна колонізація історії призвела до дезорієнтації в колективній пам'яті, змінила уявлення про національну гідність, а також зумовила розрив між традиційними уявленнями про минуле й офіційно нав'язаними історіографічними моделями. Навіть після здобуття незалежності, постколоніальна історіографія Індії довго перебувала під впливом цих схем, що гальмувало повернення до автентичного прочитання власного минулого.

Його син Джон Стюарт Мілль у «Принципах політичної економії» звів статус колоній, в тому числі й Індії, до статуту додатків. Знецінив увесь їх історичний, культурний, політичний потенціал та внесок у розвиток самої імперії. «Навряд чи ці [наші віддалені володіння] можна сприймати як країни... радше як віддалені сільськогосподарські чи виробничі маєтки, що належать більшій спільноті. Наприклад, наші вест-індські колонії не можна розглядати як країни з власним виробничим капіталом... [бо це радше] місце, де Англії зручно продукувати цукор, каву та кілька інших тропічних товарів» [7, с. 105]

Поряд із культурним, мовним, освітнім гнітом важливим вектором впливу на суспільну свідомість індії був поділ суспільства за кастовими/варновим чи релігійними розбіжностями. Політика за принципом «розділяй і владарюй» призвела до загострення внутрішніх конфліктів. Наприклад, між мусульманами та індуїстами. А це в свою чергу сприяло закріпленню британських адміністративних структур як «мудрих рефері», що можуть навести лад на підконтрольній території. Внутрішній конфлікт потім переріс в війну через поділ Британської Індії на дві країни: Ісламську Республіку Пакистан та Республіку Індія.

Британці в Індії свідомо використовували релігію як інструмент соціального розподілу для посилення контролю над населенням і управління колонією. Вони офіційно визнавали та закріплювали релігійні відмінності між індуїстами, мусульманами та іншими релігійними групами, що мало наслідком посилення міжрелігійних розділів і соціальної сегрегації [8]. Для цього використовувалися наступні механізми:

Розподіл виборчих прав і представництва за релігійною ознакою — наприклад, вибори до законодавчих рад проводилися за релігійними куріями, що поглиблювало розкол суспільства і посилювало політичне протистояння між громадами.

Адміністративне закріплення релігійних категорій у переписах населення, що формалізувало соціальні групи і робило релігію ключовим фактором ідентичності та соціального статусу.

Нормативні документи, як-от Закон 1861 року про організацію законодавчих рад, закріплювали ці поділи, а судова реформа вводила англійське право, але з урахуванням релігійних особливостей (наприклад, шаріат для мусульман) [9].

Колонізація соціальної ієрархії включала в себе також перепрограмування та закріплення жорстких форм кастової нерівності. Ніколас Діркс в своїй роботі «Каста розуму: колоніалізм і становлення сучасної Індії» доводить, що сучасне розуміння каст — це значною мірою продукт колоніальної політики. Британці зробили касту центральною категорією індійського суспільства, інституційно закріпивши її через переписи населення, етнографічні дослідження та бюрократичні процедури. Імперська політичні та адміністративні інститути, прагнучи легітимізувати свою владу, представили касту як «вічну» та незмінну особливість індійського суспільства, і саме вони вперше зробили її основним принципом соціальної організації, систематизувавши касту через переписи, класифікації та закони.

Новий порядок визначав соціальний статус, доступ до роботи, освіти, політичних прав і навіть кримінальне переслідування для представників різних соціальних прошарків. Колоніальна влада конструювали соціальну реальність, в якій кастова ідентичність стала визначальною для політики, права, освіти й навіть самоусвідомлення індійців [1]. Наслідок цієї політики сьогодні прослідковується важливості кастової ідентичності для індійського політикуму. Саме поняття каста функціонує в соціально-політичному дискурсі на різних рівнях: від публічних висловів та промов до нормативних документів. Наприклад, глави Конституції Індії в усіх редакціях починаючи з першої редакції, що набула чинності 1950 року, стосуються регуляції каст.

Комплекс меншовартості та психологічний вплив — це ще один вектор колоніального пригноблення. Як так сталося, що багато індійців почали сприймати свою культуру як «відсталу» у порівнянні з європейською?

Дослідник Франц Фанон увів концепцію внутрішньої колонізації свідомості чи «психологічної колонізації». Це глибоке проникнення колоніальної влади у структури мислення, самоідентифікації та уявлення про світ. Колонізовані народи через посередництво низки механізмів впливу (в тому числі описаних нами вище: мови, освіти культури, суспільної ієрархії) починають ототожнювати себе або прагнути максимально наблизитися до колонізатора. Відповідно власні традиції, цінності, культурні норми та наративи сприймаються як примітивні, нижчі, тобто меншовартісні. Це провокує роздвоєння суспільної свідомості на внутрішню сутнісну, яку Фанон називає «чорною» чи «автохтонною», та «білою маскою». Остання виражається способом представлення себе, перейняття чужих культурних цінностей та норм. Що, в свою чергу, і легітимізує колоніальний порядок, його наратив «цивілізаторської місії» [3].

Оскільки цей процес має історичну тяглість, то поступово формується залежність підкореного народу від колонізатора на рівні ментальних установок. Які звичайно підкріплені і економічною, політичною, адміністративною залежністю та несаможиттєвістю.

Якщо подивитися як в Індії відбувалося це розщеплення суспільної свідомості і відбулася внутрішня колонізація, то матимемо наступні прояви:

- знеціненні санскритської традиції та ведичної філософії, що витісняються європейськими моделями знання;
- внутрішній потребі відповідати західним стандартам «розвиненості», навіть якщо вони суперечать власному історичному досвіду;
- маргіналізації традиційної освіти, зокрема ортодоксальних на неортодоксальних даршан;
- формуванні колонізованої інтелігенції, яка перебуває в постійній напрузі між двома системами — «індійською» та «західною».

Тобто комплекс меншовартості та гібридна ідентичність є результатом колонізації мислення, самоусвідомлення, мови, ціннісних та моральних орієнтирів. Нові політичні еліти, хоча і є фактичними вихідцями з Індії і представниками етносів і народностей власне індійських, в прагненні до модерності стають прозахідними. Вони засвоюють і відтворюють колоніальні дискурси, часто несвідомо, як нормативні рамки політичного, освітнього, правового та культурного устрою. При чому ці ідей і ментальні установки не зникають просто від отримання юридичного статусу незалежності Індії. Вони мали тяглість творення і так само мають тяглість згортання. Деколонізація мислення є тривалим, болісним і нерівномірним процесом, який не завжди корелює з політичною емансипацією. Постколоніальна свідомість продовжує відтворювати напруження між прагненням до автентичної ідентичності та внутрішньо засвоєним образом «розвиненого Заходу» як зразка. Ця тяглість творення і згортання колоніальної парадигми виявляється у багатьох сферах — від державного управління до освітніх стандартів, від культурної продукції до уявлень про престиж, знання, прогрес і модерність. Гібридна ідентичність, сформована під тиском колоніального досвіду, залишається продуктивною — вона не зникає, але видозмінюється, проявляючись у нових формах політичного дискурсу, культурного самовираження та пошуку балансу між локальним і глобальним.

6. Висновки

Колоніалізм в Індії залишив глибокий слід у суспільній свідомості, породивши як кризу ідентичності, так і сили відродження. З одного боку — це насаджена меншовартість і культурне відчуження, з іншого — пробудження національної гідності та формування нової, самосвідомої індійської ідентичності. Вплив колоніалізму триває і в сучасному дискурсі про розвиток, демократію та культурну автономію Індії. Після здобуття незалежності Індія прагнула деколонізувати мову, освіту, культуру. Проте багато елементів колоніального спадку залишилися, зокрема у правовій системі, бюрократії, адміністративній структурі.

References

1. Dirks, N. B. (2001). *Castes of mind: Colonialism and the making of modern India*. Princeton University Press. <https://archive.org/details/castesofmindcolo0000dirk>
2. Dutta, S. (2022). Colonial textbooks and national consciousness in British India. *History of Education*, 51(6), 827–845. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2022.2050304>
3. Fanon, F. (2016). *Hnani i holodni* [The Wretched of the Earth] (Trans. from French). Kyiv: Vpered. (in Ukrainian)
4. Gopal, N. R. (2021). Implications of British colonial domination on the Indian cultural ethos. *The Creative Launcher*, 6(5), 108–116. <https://doi.org/10.53032/tcl.2021.6.5.13>
5. Macaulay, T. B. (1919). Macaulay's Minute (pp. 107–117). In *Selections from educational records, part I, 1781–1839*. <https://archive.org/details/1-macaulays-minute-pages-from-selections-from-educational-records-part-i-1781-1839-1919-pg-107-117>
6. Mill, J. (1817). *The history of British India* (Vols. 1–3). London: Baldwin, Cradock, and Joy. <https://archive.org/details/historyofbritish1817mill/page/n5/mode/2up>
7. Said, E. (2007). *Kultura y imperiializm* (O. Dziuba, Trans.). Kyiv: Krytyka. (Original work published in English as *Culture and Imperialism*) (in Ukrainian)
8. Singh, A. (2024). Hindu–Muslim conflict in India: Causes, consequences & resolution. *International Journal of Social Science and Research Review*, 7(10). <https://doi.org/10.47814/ijssrr.v7i10.2273>
9. UK Parliament. (1861). *Indian Councils Act 1861*. In *British Parliamentary Acts*. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.35417>
10. Viswanathan, G. (1989). *Masks of conquest: Literary study and British rule in India*. Columbia University Press. <https://archive.org/details/masksofconquest00gaur>